

Åsa Magnusson

Horisonten finns alltid kvar

Jonna Bornemarks senaste bok

Hur står vi ut med livets oberäknelighet? Att vi trots rutiner och säkerställande av olika slag inte kan förutsäga och styra allt, och ändå måste fatta beslut, handla och hållas för ansvariga i många situationer? Grundläggande paradoxer samsas ibland i det utrymme som finns för våra handlingar och det spänningsfält som uppstår kring dem kan vi bara hantera med hjälp av det mänskliga omdömet.

Jonna Bornemark. Foto: Linnéa Jonasson Bernholm / Appendix.

I *Horisonten finns alltid kvar* (Volante 2020) fortsätter Jonna Bornemark den uppmärksammade undersökning av samtiden som hon påbörjade i *Det omätbaras renässans* (Volante 2018). I de båda böckerna varvar hon filosofiska tankegångar med erfarenheter och exempel från Centrum för praktisk kunskap på Södertörns Högskola, där hon idag är verksam som professor i filosofi.

Hennes metod att belysa en samhällsutveckling genom filosofiska begrepp och idéer hämtade från andra tidsepoker är effektfull. Förskjutningen i tid skärper läsarens blick på samtiden och det invanda. I *Det omätbaras renässans* var utgångspunkten tre förmoderna filosofer: Nicolas Cusanus (1401–1464), Giordano Bruno (1548–1600) och René Descartes (1596–1650). I *Horisonten finns alltid kvar* återkommer Cusanus, tillsammans med Aristoteles och Hannah Arendt.

Boken inleds med den metafor som titeln anspelar på:

Tänk att det finns en horisont där ute på havet. Vid horisonten finns en ö. Jag kan åka till ön och utforska den. Men horisonten är ju inte borta för det. Den har bara flyttat sig.

Vår tid har en förkärlek för att stanna på ön, inventera den och säkerställa att vi har dokumenterat det arbete som har gjorts. Då finns det möjlighet att granska det. Men medan vi är i gång och inventerar den ena sidan av ön har kanske någonting redan förändrats på den andra sidan, där vårt arbete började. Kanske finns det

liv av olika slag som rör sig mellan vår ö och andra öar i närheten. Hur kan vi vara säkra på att vi får med allt? Och *varför* gör vi det här, för *vem* gör vi det och *vad* är det vi vill uppnå?

Så snart vi börjar ställa frågor vidgar vi möjligheterna att få kontakt med den horisont som finns längre bort. Vår blick begränsas inte bara till ön, den blir rörlig, samspelar med andra sinnen, och börjar leta efter sammanhang som kan vara till hjälp i vårt utforskande. Som Bornemark skriver, vill du få syn på vattnet, skapa en relation till gräset eller luften.

Horisonten finns alltid kvar är en av de böcker som gavs ut 2020 där det finns ett uttalat syfte att skärpa läsarens blick på samtiden. Katrine Marçals *Att uppfinna världen* (Mondial 2020) är en annan. Men till skillnad från Bornemarks bok ligger tyngdpunkten där på genus. Inom skönlitteraturen kan Patrik Lundborgs *Fjärilsvägen* (Bonniers 2020) nämnas. Genom att berätta sin mammas historia synliggör han effekterna av samtidens politiska idéer och beslut.

Horisonten finns alltid kvar är indelad i tre avdelningar. I ett appendix till boken finns också det tal Bornemark höll inför riksdagens öppnande 2019. I den första delen, »Vad är ett omdöme?«, återvänder Bornemark till Cusanus och hans relation till horisonten, eller *icke-vetande*, som hon kallar det. Istället för en ö kan vi föreställa oss en människa. Hur nära vi än står en annan människa tror vi inte att vi vet precis allt om henne. En del av vårt vetande handlar om att vi vet att vi inte

vet. Horisonten kan dels vara en utgångspunkt för vår kunskap, dels kan den innebära en medvetenhet om vad vi har möjlighet att uppfatta.

I *Det omätbaras renässans* spelade Cusanus begrepp *intellectus* en viktig roll. Till skillnad från *ratio*, där vi ordnar, organiserar och systematiserar, handlar *intellectus* om vår relation till icke-vetandet. Hur vi med hjälp av våra sinnen, känslor och det vi anar med tänkandet fångar upp vad som är viktigt. Bornemark betonar *intellectus* relation till handlande, ett handlande där omdömet finns med. Hon betonar också *intellectus* relation till *ratio*, där båda behövs för att en balans ska uppstå. En viktig poäng i *Det omätbaras renässans* var att *ratio* kommit att prägla många av dagens samhällsbärande verksamheter.

Att låna blicken från förmoderna filosofer innebär en möjlighet att ställa sig vid sidan av ett samhälle som kommit att värdera episteme högt. Ett samhälle som tenderar att pressa in alltmer i en syn på kunskap som inte hör hemma där eller osynliggöra det, om det inte passar in. Att vara professionell idag, skriver Bornemark, är synonymt med att vara objektiv.

Den filosof som får mest utrymme i den inledande delen av *Horisonten finns alltid kvar* är Aristoteles. Framför allt är det hans syn på kunskap som lyfts fram, men även hans syn på möjligheten att genom livet utveckla olika förmågor.

Aristoteles skiljer mellan tre former av kunskap: *episteme*, *techne* och *fronesis*. De flesta av oss är redan bekanta med *episteme*, den kunskapsform som ligger närmast dagens vetenskap. Den är teoretisk och det generella och det abstrakta betonas. *Techne* är en form av praktisk kunskap som handlar om kunnighet när det gäller tillvägagångssätt. Vi kan utgå från manualer av olika slag när vi ska utföra saker, samtidigt som dessa behöver vara rörliga och anpassas till situationer. Det rörliga och situationsunika är också ett viktigt inslag i den tredje formen av kunskap, *fronesis*, det begrepp Bornemark intresserar sig mest för av de tre. *Fronesis* är en praktisk kunskap, som ibland har kallats för tyst kunskap, eftersom den kan vara svår att verbalisera. Bornemark definierar den som »situationskunskap som syftar till en

handling som har hela situationens bästa för ögonen«. En kunskap som alltså innefattar omdöme.

I slutet av bokens första del kommer Bornemark in på det som jag uppfattar som bokens huvudsyfte, att diskutera vad ett demokratiskt samhälle är och kan vara. Med det amerikanska presidentvalet i färskt minne, en eskalerande klimatkris och de samhällsförändringar som har följt med covid-19, är det en högaktuell fråga. Samtidigt är det en fråga som varje samhälle som kallar sig demokratiskt bör hålla aktuell. Som Bornemark skriver: »Om demokrati inte bara är att gå och rösta, utan handlar om hur vi organiserar de gemensamma delarna av våra liv, måste vi ha en demokratisk människosyn.« Vad innebär då det? Bornemarks svar handlar om tillit, de som lever och verkar i ett samhälle behöver ha förtroende för varandra. Ett sätt att öka förtroendet är att odla omdömet och att inkludera många i existentiella frågeställningar som: Var kommer vi ifrån? Vart är vi på väg? Vad är viktigt? Då ökar möjligheten att fler människor upplever att de har makt över sina liv och att de är delaktiga i samhället. En bra grund för en demokrati.

Att låna blicken från förmoderna filosofer innebär en möjlighet att ställa sig vid sidan av ett samhälle som kommit att värdera *episteme* högt. Ett samhälle som tenderar att pressa in alltmer i en syn på kunskap som inte hör hemma där eller osynliggöra det, om det inte passar in. Att vara professionell idag, skriver Bornemark, är synonymt med att vara objektiv. Det rimmar dåligt med de erfarenheter många utövar av samhällsbärande yrken vittnar om i *Horisonten finns alltid kvar*. Förmågan att svara an som subjekt är istället en yrkestillgång.

Något som blivit smärtsamt synligt under covid-19 är organisationen av vården av våra äldre. I medierapporteringen har vittnesmål efter vittnesmål trätt fram och berättat om omänskliga förhållanden som kostat människoliv. Bilden av verksamheter där mänskliga behov hos såväl vårdtagare som arbetstagare underordnas ekonomiska intressen och vinstkrav är inte smickrande. Styrsystemet NPM (*New Public Management*), där mål- och resultatstyrning är viktiga, präglar många verksamheter. Det är idag ett kritiserat system, som trots det fortsätter att användas på många arbetsplatser. Kanske är det, som Bornemark skriver, ett försök att skapa likriktning i förhållande till de många valmöjligheter vi som individer ska förhålla oss till idag. Det är också ett system som möjliggör granskning och säkerställande, vilket kan vara bra. Man kan till exempel upptäcka fusk.

Men, det kan också skapa en falsk bild av att vi har kunskap, som bygger på att vi utesluter det som inte passar in i mallen. Eller leda till ett granskande in absurdum, som i ett av Bornemarks exempel där en arbetsplats har granskats och alla papper visar sig vara i ordning. Tillsyningsmannen avslutar med att säga: »Det ser ju bra ut det här, men hur vet vi att det efterföljs i praktiken? Har ni papper på det?«

Ett resultat av NPM är också att det som Bornemark kallar för den manualiserade klassen har växt. Mellan 2010 och 2018 ökade den administrativa personalen inom landstingsvården med 36 procent. Under samma tid ökade läkarna med 16 procent, medan sjuksköterskorna minskade något, skriver hon. En förskjutning har skett från det som kallas för kärnverksamhet till den administration som ska vara till för att stötta denna.

Ratiopraktiker, som NPM, är inte oviktiga. Men det finns i dag en obalans mellan dem och det som *intellectus* står för. Båda behövs. När vi bortser från det blir resultatet att vi skapar murar istället för att få syn på de horisonter som omger oss. Bokens andra del, »Omdömets hinder«, handlar om murarna och hur vi i värsta fall hamnar i det som Hannah Arendt kallade för *banal ondska*. Den banala ondskan uppstår när de som befinner sig i en kärnverksamhet inte längre tar ställning till verksamheten och det arbete som ska utföras där. De bara utför. Arendt myntade begreppet i samband med rättegången mot Adolf Eichmann i efterspelet till andra världskriget.

Den som har läst *Det omätbaras renässans* känner igen en del av den vokabulär Bornemark introducerade där, som *förpappring* och *begreppsimperialism*. I den nya boken tillkommer *floskelproduktion*, *effektiviseringsblindhet*, *mätbarhetsfetischism*, *granskningsträngsel* och *digitaliseringstro*. Ord som väl fångar de hinder den som vill utveckla sitt omdöme kan stöta på.

I en passage, där språkets betydelse exemplifieras, berättar Bornemark om socialsekreteraren Pernilla Lindgren. I en magisteruppsats har hon undersökt det språk som används i kontakt med klienterna. Under ett överlämnande av ett ärende, där handläggaren, hon själv och den berörda familjen finns med, används ett så formaliserat språk att den berörda familjen inte förstår vad som tas upp. Möjligheten att föra fram information och att skapa delaktighet försvinner. Efter att ha läst boken är det här en av de passager som dröjer sig kvar i mig, den skaver. Personerna hon beskriver blir levande för mig,

den uteblivna kommunikationen drabbar någon. Det rör det sig om människor som redan har problem och behöver få stöd. I en fungerande demokrati borde det vara viktigt med deras deltagande. Det kan inte uppfattas som någonting annat än ett misslyckande.

Så snart vi börjar ställa frågor vidgar vi möjligheterna att få kontakt med den horisont som finns längre bort. Vår blick begränsas inte bara till ön, den blir rörlig, samspelar med andra sinnen, och börjar leta efter sammanhang som kan vara till hjälp i vårt utforskande. Som Bornemark skriver, vill du få syn på vattnet, skapa en relation till gräset eller luften.

Bokens tredje del, »Att odla omdöme«, pekar framåt och manar till handling. För hur ska vi göra för att hitta vägar ut ur det som inte fungerar? Det goda handlandet var ju själva kärnan i *fronesis*. Och omdömet, såväl det individuella som det kollektiva, behöver vi utveckla för att kunna uppnå det. Bornemark kommer med flera förslag: gör *mikro-* och *makromostånd*, skilj mellan att *granska* och att bedriva *kvalitetsarbete*, ta vara på *kroppens kunskap*, våga skriva »jag«, ta vara på *erfarenheter*, lär av konsten och vetenskapen, och inte minst, *för samtal*. Var uppmärksam på det som skaver och på det som befinner sig i gråzonerna. Det där som vi anar, men kanske vare sig kan sätta ord på eller sätta i samband med det vi redan känner till. Som Bornemark skriver, det är där gruset kan bli till guld.

När vi släpper säkerställandets rädsla för att göra fel kan horisonterna bli synliga och vi vågar handla.

Bornemark är en filosof som förutom att bilda sin samtid också gärna samtalar med den. Den som möter Bornemark genom hennes böcker, lyssnar på hennes föreläsningar eller samtal i olika former, kan inte undgå vare sig hennes engagemang eller vilja att angå. Det är en gåva. Vill man ge något tillbaka tror jag att man gör det bäst genom att handla, var och en efter sina möjligheter. På några av oss vilar ansvaret tyngre än andra. Vi har fått idéer om hur vi kan börja.

Det är också så hon avslutar sin bok, den människa som känner sig trosviss, *hon handlar*. ■